

Dopis č. 15 (55)

Praha, 6. prosince 1979

Vážený a milý příteli,

v pondělí jsem se ještě v práci dozvěděl, že před polednem zemřel MUDr. František Kriegel. Byl několik týdnů v nemocniční péči s těžkým srdečním infarktem, k němuž se později přidružily komplikace. Každé úmrtí je těžké pro nejbližší rodinu a pro přátele; jsou však úmrtí, jež vyvolají účast celého národa. Dr. František Kriegel byl pro mne postavou takřka legendární a považuji za velký zisk svého života, že jsem se s ním mohl osobně seznámit a přátelsky stýkat v posledních necelých třech letech. Vděčím za to vzniku občanské iniciativy Charty 77, k jejímž prvním signatářům náležel. Už jsem několikrát upozornil na to, že jedním z nejpodstatnějších přínosů Charty 77 bylo to, že umožnila setkání lidí odlišných politických názorů a životního zaměření na společné platformě. Nebýt Charty 77, asi bych se nikdy s dr. Františkem Kriegelem ani nesešel, natož sblížil. Náležel do té části společnosti, která mi v minulosti zůstala vždycky vzdálena a do které jsem sporadicky vkročil jen okrajově nebo jen na krátký čas. Nic ani náznakem nenasvědčovalo tomu, že by mohlo mezi námi hned po prvních setkáních vzklíčit vzájemné porozumění a sympatie, důvěra a osobní náklonnost. A přece k tomu opravdu došlo. Ani nevím, jak to z jeho strany vysvětlit.

Jinak tomu je ovšem z mé strany. František Kriegel pro mne provždy zůstane jediným z předních politiků osmašedesátého roku, kteří byli okamžitě po vojenské intervenci 21. srpna 1968 zatčeni a odvezeni nakonec do Moskvy a nuceni se podříditi diktátu interventů, jež nepodepsal, riskovav svůj život; a byl jedním z několika málo poslanců, kteří potom v parlamentě odmítli souhlasit s výsledky jednání v Moskvě. František Kriegel se tehdy postavil na stanovisko, které se po letech – pro nás ovšem už pozdě – prosadilo na Berlínské konferenci komunistických stran (už jsem Ti o tom v jednom dopise psal). Stal se proto terčem nenávisných útoků, které neustaly ani po jeho smrti. Jsem však přesvědčen, že jeho jméno zůstane v paměti národa a že bude uváděno vždy, když lidé si budou připamatovávat šťastný i nešťastný rok 1968 a nešťastná leta, která pak následovala.

Svůj vztah k dr. Kriegelovi jsem proto nemusel stavět na dojmech, jimiž na mne osobně zapůsobil při našich prvních setkáních. Měl můj respekt a mou úctu již dříve, než jsem mu byl poprvé představen. Ale jak chudé byly mé představy o něm, to se ukázalo až při našich rozhovorech. Působil neobyčejně jarým dojmem, naprostou duševní svěžestí, osobitým humorem, myšlením se širokým záběrem a snad nejvíc – svýma bystrýma, živýma očima. Jeho život byl pestrý, ale svízelný; nic z toho však jako by na něm nenechalo stopy. To se mi zdálo; dnes vím, že za všechno musel zaplatit.

Nikdy jsem ho ani já, ani mí přátelé neslyšeli si stěžovat. Platil za všechno se samozřejmostí, jaká by byla ke cti héroům. Vždycky mi připomínal bohatýry. Už tím, jak ztělesňoval národní osudy za svého života. Nyní jsem otřesen, jak je ztělesňuje ještě i po své smrti. V poslední době ses několikrát zúčastnil mého semináře o možnosti ryze filosofické reflexe víry (na rozdíl a vedle reflexe theologické). Slyšels ode mne, že doba vlády mýtu už skončila, že mýtus žije za našich dnů už jen v pouhých útržcích a reliktech, přestože v hlubinách lidského pobývání na světě zůstává stále přítomen. Mluvil jsem také o tom, že některé doby mohou být příznivé jakýmsi křečovitým renesancím mýtu – a že to jsou vždycky příznaky pokleslosti a úpadku kultury a společnosti (alespoň v evropských a Evropou důvěrněji poznamenaných zemích). A že proto je třeba si takových mytických reliktnů pozorně všímat, nesnažit se je potlačovat, ale spíše se starat o jejich kanalizaci, tak aby se nepřipravovaly situace, v nichž nahromaděné zbytky mýtu a mytičnosti prorazí silou na povrch. – Dnes byla našemu uvažování podána kuriózní materie, spjatá s prastarými mytickými strukturami, literárně zpracovanými již v dávných věcích, ale přes svou dávnověkost kupodivu vždy znovu se aktualizujícími. To, k čemu došlo po smrti Dr. Františka Kriegla, není ovšem ničím ojedinělým v dějinách naší společnosti (ostatně ani jiných společností); vzpomeňme jen zrušení olšanského hrobu Jana Palacha nebo manipulace s urnou Josefa Smrkovského, když už pomíneme nejrůznější narušování průběhu jeho pohřbu nebo pohřbu Jana Patočky.

Civilní (byť nikoliv civilizovaný) rámec vyjednávání pohřbu Dr. Kriegla byl asi takový: Jednání s Pohřební službou na náměstí Míru na Vinohradech (pobočka nejbližší Krieglovu bydlišti u Riegrových sadů) bylo přerušeno okamžitě po vyslovení Krieglova jména. Pracovníci pobočky byli na případ připraveni a byli poučeni, že tento pohřeb nesmějí vyřizovat. Odkázali ty, kteří jednání za paní Krieglovou vedli, na ústředí na Staroměstském náměstí. Tam už také byli na věc připraveni a okamžitě sdělili, že jediný možný termín je ve čtvrtek ráno v 7.00 hodin; žádný odklad se rovněž nepřipouštěl. To znamená, že nešlo o prostý nedostatek volných termínů, neboť v tom případě bylo možno obřad odložit, jak také vyjednávající navrhli. Režie z druhé strany však potřebovala splnit dvojí úkol: jednak absolvovat pohřeb co nejdříve, aby informace o pohřbu nemohly být rozšířeny normálním způsobem, zároveň pak zvolit takový termín, který by většině lidí znemožnil se obřadu zúčastnit. Proto bylo určeno místo pohřbu v Motole, a nikoliv ve Strašnicích, protože dostupnost motolského krematoria je nesrovnatelně horší a možnost manipulovat dopravu nesrovnatelně lepší; a proto také byla jako termín zvolena doba 7.00 hodin ráno, ačkoliv v zimních měsících je motolský hřbitov otevřen od 7.30 hod. a první autobus je vypravován 9 minut před $\frac{3}{4}$ 7, další pak až po sedmé hodině, takže v nejlepším případě by se obřadu mohlo zúčastnit

tolik lidí, kolik se jich vejde do jednoho autobusu (ovšem i ten mohl mít poruchu a cesta osobními vozidly mohla být uměle zkomplikována, jako se stalo v případě pohřbu Josefa Smrkovského). Většina těch, kdo by se chtěli pohřbu zúčastnit, by nesměla ze svých domovů odcházet po páté hodině ranní. Kromě toho zaměstnaní by se nemohli včas v práci omluvit, protože by nejdříve dostali zprávu ve středu odpoledne; to by byla zase vítaná příležitost k postihům v zaměstnání. Uváživše všechny tyto i jiné, další okolnosti, o nichž nemá smysl se na tomto místě podrobně zmiňovat, rozhodli se paní Krieglová a přátelé od jakéhokoliv obřadu odstoupit, protože byly uměle vytvořeny podmínky, které vylučovaly jeho důstojný, a dokonce jen přiměřený průběh.

K absurditě celé věci přispěl sám ředitel Pohřební služby, který se spolu s dalším pracovníkem dostavil do bytu k paní Krieglové, aby se omluvil a aby se vyslovil – poté, co tělo Dr. Františka Kriegla bylo podle sdělení pracovníků motolského krematoria ráno již zpopelněno –, že kdyby byl při jednání přítomen, jistě by se bylo našlo přijatelné řešení. Zřejmě to mělo připravit půdu pro výklad celé události jako politováníhodného důsledku selhání neobratného a nekvalifikovaného personálu. Je příznačné, že ředitel Pohřební služby ani náznakem neuvedl, jak by mohl zařídit nápravu (a ta by pochopitelně byla nasnadě; navrhl by jiný, rozumný termín, kdy by byl ve velké síni strašnického krematoria umožněn pietní akt rozloučení s dr. Krieglem). Protože tak neučinil, jenom podtrhl podvodnost celého manévru.

Avšak vedle civilní (a jak už zřejmo, vůbec ne civilizované) podoby zmíněné události mají – a to je ovšem ještě daleko pozoruhodnější – svou mytickou, archetypickou podstatu. Pokusím se na ni upozornit a přispět k tomu, aby se vyjevila, naznačením paralel, jež najdeme v Sofokleově *Antigoně*.

„Což neodepřel z bratří jednomu
čest pohřbu Kreón, kdežto druhému
ji přisoudil?“ (Antigoné)

Pohřby jsou pozorně sledovány všemi vládami v tom případě, že je nebezpečí, že při jejich průběhu se zpřítomní nějaká minulá, pro národ životně významná doba, v jejímž světle se vláda může pokusit získat nebo naopak v jejímž světle může ztratit kus svého politického kapitálu. A v důsledku toho je pak do dalšího, jiného světla postavena nejenom sama vláda, ale i každý občan:

„Nuž, tak jsme na tom. A ty zakrátko
máš dokázati, jsi-li šlechetná,
či z dobrých předků dcera nehodná.“
(Antigoné Isméně)

Na tuto výzvu musí každý odpovědět; a odpovídá na ni i tím, že vůbec

neodpoví – neboť nikde není tak pravda jako zde, že mlčení je souhlas a že žádná odpověď je také odpověď. Jedni z těch, kteří prostě nemohou předstírat, že o ničem nevědí, říkají:

„Ty bláhová, co mohu změnit já
ať tak či onak v celé věci té?“
(Isméné),

zatímco ti druzí jim odpovídají:

„Hleď se mnou jednat, se mnou pracovat!“
(Antigoné)

Spor může pokračovat:

„... Pohleď, zbýváme
teď jen my dvě, a zhynem prabídně
i my, když přestoupíme násilím
ten rozkaz vladařův a vzepřeme
se jeho moci. Třeba uvážit, ...
že podléháme lidem mocnějším
a že je tedy nutno poslechnout
i v tom i v lecčems ještě trapnějším.“
(Isméné)

„Delší čas
se musím líbit mrtvým pod zemí
než těmto zde: tam budu spočívat
přec věčně. Ty však, chceš-li, v neúctě
měj to, co bozi ctí kázali.“
(Antigoné)

„Vždyť já to ctím, však vůli občanů
se vzpírat vzdorně, na to nemám sil.“
(Isméné)

„I jen se vymlouvej! Já půjdu však,
bych bratru svému nasypala rov!“
(Antigoné)

A tak dále; přečti si to někdy v úplnosti. Je tam opravdu takřka všechno. Jak charakteristické, že i sama Isméné musí předstírat, že nejde jen o neposlušnost samozvanému vladaři, ale ohání se „vůli občanů“! A jak vlastně vypadá politická situace v zemi? Když drastickým závěrem skončila vláda Oidipa, bez jeho zjevné viny zatížená osudnými prohřešky, ujali se vladaření jeho dva synové. Byla to však jen krátká přechodná doba. Eteoklés brzy zbavil svého bratra a kolegu v úřadě vlády a zahnal jej nejenom do opozice, ale dokonce jej zbavil občanství a vyhnal ze země. Je to nešťastné řešení, které vposledu vyvolá intervenci argejského vojska;

na válku doplatí nejenom mnoho bojovníků z obou stran, ale i oba bratři, Eteoklés i Polyneikés. Vlády se proto ujme Oidipův zároveň strýc a švagr (neboť bratr Oidipovy matky a zároveň později manželky Iokasté) Kreón „dle práva příbuzenství“. Protože si je svou věcí poněkud nejistý, chce „rozpoznat, co skryto v duši muže každého“, jak tomu sám říká. Oč mu však opravdu jde, je zřejmé z toho, co v jeho slovech následuje: „kdo kladě přítele však nad vlast, toho necením si nic“; „vlast je ta spásná loď; a jen když ta nám pluje zpříma, je čas na přátele. Dle těchto zásad zvelebím náš stát. A v duchu těchto zásad vladařských jsem oznámil teď městu rozkaz svůj stran synů Oidipových“. Přípomínka nebezpečí, do něhož upadala vlast; ve vztazích mezi lidmi a občany nesmí převládat přátelství, nýbrž politická loajalita; každý bude prověřován, dokonce i mrtví bývalí vládci projdou prověrkou. Jeden bude pohřben s poctami jako hrdina, druhý, který chtěl údajně občany zotročit, nesmí být pohřben ani oplakán. Lid ústy náčelníka sboru se vyjadřuje servilně: „všech zákonů smíš užít proti těm, kdo padli již, i nám, kdo žijeme“; neboť „kdo je tak hloupý, aby zemřít chtěl?“. Kreón však z ideologických důvodů nepřipouští, že jde jen o přízřusobivou povolnost vůči převaze moci, a mluví stále znovu o „hanebném zisku“ nebo o „nečestném zisku“, který by mohl někoho svést z cesty poslušnosti. Dovolává se toho, že i bozi jsou přec na jeho straně, neboť dobrodruh a vyhnanec ve vlastní zemi, Polyneikés, „přišel přec, by spálil chrámy sloupy zdobené a jejich dary obětní i zem a právní řády vniveč rozmetal“. A jedním dechem pokračuje:

„Já vím, že jistí občané
už dávno byli nespokojeni
s mou osobou a na mne reptali
a potřásali skrytě hlavami,
jež ve jhu poslušnosti nechtěli,
jak slušno, držeti a ctíti mne.
A oni svedli ziskem – tím jsem jist –
mé strážce, aby spáchali ten čin!“

A sbor dvojsmyslně přizvukuje:

„Kdo zákonů své otčiny dbá
i přísahou posvěcených práv,
ten povznáší vlast; však ten je vlasti nehoden,
kdo směle zlu se oddává.“

Kdo to však skutečně je, kdo dbá zákonů a práv a kdo na druhé straně se oddává zlu a je vlasti nehoden? Hlídač přivádí Antigonu, přistiženou při druhém pokusu o pohřební rituál (jen náznakový: když hlídači smetli všechnen prach z mrtvoly, přichází Antígona znovu, aby tělo mrtvého posypala několika hrstmi suché prsti a koněvkou po třikrát v oběť ulévala kolem něho); když ji chytili, bojíce se o vlastní život a radující se dokonce, že tak

ujdou těžkému trestu, Antigona „nic se nezalekla“ a „nezapřela zhola nic“. Co lze ostatně čekat od strážců? Jeden z nich říká:

„Já plesal – přec však mne to bolelo.
Sám ujít pohromě je sladké sic,
však přitom do ní uvést milé své
je bolestné. Leč všecko ostatní
je pro mne ničím proti spáse mé!“

Kreón nevěří svým uším, když se Antigona ke všemu dobrovolně přiznává; táže se jí, zda znala jeho vyhlášku a jeho zákaz. Antigona prohlašuje, že „znala, jak by ne; byl znám přec všem“.

Kreón: „A osmělila ses jej přestoupit?“

Antigona: „Ten zákaz přec mi neohlásil Zeus,
ni Diké, družka bohů podsvětních,
zde takové nám řády nedala.
A nemyslila jsem, že takovou
má moc tvůj zákaz – dal jej smrtelník! –
že moh' by platit víc než nepsané
a neochvějné bohů zákony. ...
Však zdá-li se ti čin můj zpozdilý,
aj, kárá zpozdilec mou zpozdilost.“

A náčelník sboru komentuje:

„Ta dívka jeví drzost po drsném
svém otci: neumí zlu ustoupit.“

Antigoné však se svým činem dostala do kritické situace, v níž se ukazuje všechno v novém světle, jehož si asi ani sama nebyla na počátku dost dobře vědoma. Je to klasická ukázka veliké gnozeologické ceny „průšvihů“:

Antigoné: „Nač váháš tedy? Nelíbí se mi
z tvých řečí nic a též si nepřeji,
by se mi někdy něco líbilo;
a tobě protivno, co činím já.
Však čím bych došla slávy slavnější
než tímto, že jsem bratra pohřbila?
(Ukazuje na sbor):

Ti všichni by to jistě schválili,
jen kdyby strach jim jazyk nepoutal.
Být tyranem však je věc příjemná,
jak z mnohých příčin, tak i proto, že
smí jednati i mluvit, jak chce sám.“

Kreón: „To vidíš jen ty sama z Thébanů!“

Antigoné: „I ti to zří, však mlčí před tebou.“

Kreón: „A nestydíš se od nich lišiti?“

Antigoné: „Ctít bratra netřeba se stydět! ...

Ne otrok, nýbrž bratr zahynul!“

Kreón: „Však hubil vlast, a ten se za ni bil!“

Antigoné: „Však přesto rovných práv si žádá Smrt.“

Kreón: „Ne, dobrý nemá zlému roven být!“

Antigoné: „Kdož ví, zda dole platí názor tvůj!?“

Kreón: „I mrtvý nepřítel je nemilý.“

Antigoné: „Jen lásku umím sdílet, a ne zášť.“

Do sporu s Kreontem se dostává i jeho vlastní syn Haimón, Antigonin snoubenec. Loajálně, ale kriticky mluví se svým otcem; ale ten je zaslepen svým hněvem a syna neposlouchá. Když Haimón poukazuje na to, že celá obec zdaleka nesoudí tak jako Kreón, táže se Kreón zpupně: „Má obec rozkazovat místo mne?“ Haimón hned ukazuje na nerozumnost takto pojetého rozporu, ale Kreón pokračuje už beze všeho předstírání - vždyť mluví se synem: „Mám vládnout pro jiné, či pro sebe?“ Tak se ukazují všechny jeho řeči o vlasti jako nabubřelé lži. Haimón velmi rozumně poznamenává: „Kde vládne jeden muž, je po obci!“ Kreón na to: „Což není obec panstvím vládcovým?“

Haimón: „Pak můžeš vládnout prázdné zemi sám.“

Kreón: „On za tu ženu tuším bojuje!

Nech tlachů svých, ty ženin otroku!“

Haimón: „Chceš mluvit, sám však slyšet nechceš nic!“

Kreón opravdu je slepý a hluchý; oči mu otvírá až slepý věstec Teiresiás, jemuž se při oběti ukázala zlá znamení: obec je v nebezpečí. Přichází k vladaři a odhaluje mu, co se dosud ani Antigoné, ani Haimón neodvážili tak otevřeně a tvrdě vyslovit:

„Ten neduh obce zavinils ty sám!

Neb naše svaté krby, oltáře,

jsou plny krmě pro dravce a psy...

Nuž rozvaž to, ó synu! Chybovat

je společné všem lidem smrtelným;

však chybí-li kdo, není bláhový

ni bezhlavý, když, klesnuv v pohromu,

se snaží chybu zhojit a je ústupný.

Být tvrdošíjný - toť být zpozdilý.

Nuž, dbej mé rady, nemuč padlého.

Což je to mužné vraždit mrtvolu?

To k tvému dobru s dobrou rozvahou ti pravím...“

Kreón je však neoblomný a zatvrzelý; Teiresiás musí vyrukovat s nejhorším:

„Nuž dobře! Věz, že mnoha oběhů
kol slunečních se nedožiješ již,
a za ty mrtvé jinou mrtvolu,
plod vlastní krve, budeš nucen dát:
žes pod zem sklál, co bylo na světě,
a duši nectně zavřel do hrobu,
a mrtvému žes rovu nedopřál
ni pocty pohřební a bráníš mu
těž sejít odtud k bohům podsvětním.
Ni ty ni bozi nebes nemáte
naň práva; jednáš tedy násilně.
I slídí po tobě už Lítice,
ty Hádovy i boží mstitelky,
jimž vzápětí jde zkáza: číhají,
až stejná hrůza tebe postihne.“

Kreón se podvolí až po jeho hněvivém odchodu; rozhodne se změnit své smýšlení a své rozkazy. Je však už pozdě. A všichni náhle vidí, jak „celá naše vlast je schváčena chorobou ukrutnou“ a posel upozorňuje, že „osud drtí, osud povznáší jak nešťastného, tak i šťastného, a co má přijít, nikdo netuší“. Leč „pravda vyjde vždycky na povrch“. Kreón si uvědomuje, že „vším je vinen sám“, a konečně ví: „Jsem nic, jsem pouhé nic!“ „Vše v troskách přede mnou a na mou hlavu dopadla mi osudu těžká pěst, již nelze nijak snést!“ A Sofokleova tragédie končí slovy náčelníka sboru, který již tolikrát obaloval svou opatrnost do hávu moudrosti; tentokrát však nemusí být tolik opatrný, neboť tyran je na dně:

„Jen ten je blažen, kdo rozvahu má:
toť hlavní; a mýjeti nutno i hřích,
jenž uráží bohy. Kdo velkých slov
pln zpupnosti užívá, veliký trest
ho stihne a stár
se teprve rozvaze učí.“

Ten Sofoklem zpracovaný MYTHOS je pravdivý a poučný v mnoha věcech a mnoha směry; nás tu zaujme především politická stránka celé záležitosti. Krom nepatrných náznaků se vlastně nic nepraví o vladařských schopnostech a politickém programu Kreonta – vládce. Vše zůstává v pozadí a prozrazuje se pouze nepřímo. Stranou zůstává také politická povaha vlády dvou bratří po odchodu Oidipa, který se sám oslepil, do dobrovolného vyhnanství, i způsob, jak jeden vyrval vládu druhému, a jakou roli při tom všem hrál již tehdy sám Kreón.

To všechno jako by nebylo důležité; to byla historie. Rozhodující je mythos, který se v té nahodilé historické sérii událostí prosazuje s vahou nezměnitelné nutnosti. Oidipús zabije svého otce a tak svrhne jeho vládu;

nezáleží na tom, že tak činí nevědomky. Kdyby tak učinil s otcovražděným záměrem, nemohlo to být o mnoho horší. „Dobré“ úmysly nebo alespoň nepřítomnost „zlých“ úmyslů nemohou učinit z bezprávní právo, z násilí pozitivní čin, z vlastizrady pouhý omyl. Celý život jak v obci, tak v rodině a v domě je obrácen naruby. Zlo je uvedeno do lidského světa a už nemůže být nijak jednoduše odčiněno: plodí jen další a další zlo. Možná, že Oidipús ještě byl dobrý vládce. Ale jeho příklad musel strhovat ostatní jen ke zlu. Kreón nezákonně využil smrti obou Oidipových synů, využil občanských sporů a rozvratu obce, aby se sám prohlásil za vladaře. Chtěl jistě manévrovat mezi oběma tábory, ale nakonec se musel dostat do rozporu se všemi. Protože jeho vladaření nestálo na zákonném podkladě, musel – ať chtěl či nechtěl – porušovat zákony také dále, a to zákony nejen lidské, ale i božské. A jeho koncem se musela stát dívka, která nechtěla nic politicky demonstrovat, ale chtěla respektovat zákony, jimiž je vázán každý smrtelník, vladař jako poddaný. A tato dívka, politicky neuvědomělá a neškolená, uviděla náhle v tísni, do níž se svou loajlností k zákonům, tedy svým legalismem a mravním rigorismem dostala, celou situaci obce v pravdivém světle ještě dříve, než přišel se svým veřejným obviněním slepý věstec Teiresiás. Uviděla náhle pohaněného bratra jako hrdinu, ačkoliv původně jej viděla jen jako bratra; byl to on, který snad mohl zachránit obec, kdežto Eteoklés asi od počátku podléhal strýci Kreontovi (podle Sofoklea dovolil právě Kreón až po dlouhém čase Oidipovi odchod ze země). Kdo ví, zda Kreón neměl na svědomí i celou občanskou válku? Málo pomáhá, když Kreón mění své smýšlení; zlo je v pohybu a žádá si své oběti. Když uteče čas, je pozdě na nápravu chyb. Přichází katastrofa, které už nikdo není schopen zabránit.

Je příznačné a plně hlubokého významu, že se to vše odhaluje ve světle prostého lidského činu, který je ve shodě s nepsanými, ale nepodmíněně platnými normami lidského spoužití. Když jde nenávist k zemřelému, zrozená ze strachu z něho, tak daleko, že mu upírá i to „nezadatelné“, je katastrofa blízko.

Tvůj

Ladislav Hejdánek